

Elfat SULIMANI

FORTESAT MESJETARE NË POLLOG (SHEK. XI-XIV)

Abstrakt:

Fushëgropa e Pollogut shtrihet përgjatë lumit Vardar, ndërmjet vargmaleve të Sharrit dhe Malit të Thatë. Gjatë shekujve V-VII, sulmet e popujve barbarë çuan në rënien e shumë qyteteve iliro-arbërore. Megjithatë, Pollogu arriti ta ruajë vazhdimësinë e jetës shoqërore-politike, që u konsolidua në periudhën feudale. Historia e fortesave në këtë trevë mund të rindërtohet përmes mbetjeve arkeologjike, burimeve historike dhe toponimisë lokale. Ato u ngritën nga bujaria vendase për mbrojtjen e zotërimeve feudale dhe kontrollin e rrugëve të karakterit ndërkrashinor, ku veçanërisht u dallua fortesa e Pollogut. Megjithatë, ndryshimet politike dhe pushtimet e huaja ndërprejnë zhvillimin urban të tyre. Me vendosjen e pushtetit osman në fund të shek. XIV, shumica e fortesave u zhdukën, ndërsa disa, si Sobri dhe Tërnova, mbijetuan.

Fjalët kyç: *Pollogu, fortesat, rrugët, kultura materiale, toponimia.*

Rajoni i Pollogut shtrihet përgjatë rrjedhës së lumit Vardar, ndërmjet dy vargmaleve kryesore: Sharrit dhe Malit të Thatë. Ky territor, i karakterizuar nga një reliev i pasur, klimë të favorshme dhe pozitë të përshtatshme gjeostrategjike, ka qenë një mjedis i përshtatshëm për zhvillimin e jetës që nga lashtësia deri në ditët tona.¹

¹ Fushëgropa e Pollogut shtrihet në pjesën veriperëndimore të Maqedonisë së Veriut. Ajo zë një hapësirë të gjatë rreth 40 km dhe një gjerësi mesatare afro 6.5 km. Kjo fushëgropë kap një sipërfaqe prej 1598 km². Në aspektin e kufijve natyror, rajoni i Pollogut në veri dhe veriperëndim kufizohet me Malin Sharr, në jugperëndim rrethohet me malet e Vllajnicës dhe të Bukoviqit, ndërsa, në anën juglindore mbyllet me Malin e Thatë dhe atë të Zhedenit. I rrethuar gati se në të gjitha anët me vargmale, Pollogu të vetmen hapje natyrore e ka në anën e tij lindore nëpërmjet grykës së Dervenit dhe atë të Suhodollit. Rajoni i Pollogut përfshin në vete, përveç ultësirës së tij, edhe brezin malor të vendbanimeve të dy qyteteve të Pollogut: të Tetovës dhe të Gostivarit. Po ashtu Lugina e Pollogut ndahet në dy pjesë: Pollogu i Epërm që zë vend një sipërfaqeje prej 545 km² dhe Pollogu i Poshtëm që zë një sipërfaqeje prej

Gjatë shekujve V-VII, si pasojë e sulmeve të vazhdueshme të popujve barbarë, shumë qytete arbërore humbën shkëlqimin e tyre dhe u reduktuan në qendra peshkopale apo ushtarake-administrative.² Në këtë kontekst, krahina e Pollogut arriti ta ruajë vazhdimësinë e jetës shoqërore-politike, e cila gjatë periudhës së feudalizmit vazhdoi të konsolidohej.

Me eliminimin e shtetit të Samulit nga ana e perandorit bizantin Vasili II (976-1025), në vitin 1018,³ Perandoria Bullgare pushoi së ekzistuari,⁴ ndërsa, fill pas kësaj filloi rivendosja e pushtetit bizantin në Ballkan, që u shoqërua me riorganizimin administrativ-ushtarak. Mes themave të krijuara, ishte edhe ajo e Shkupit, me krye *patricin* arbëror David Arianitin, në kuadër të së cilës bënte pjesë edhe treva e Pollogut.⁵ Rrjedhimisht, nga viti 1018 Shkupi u bë qendër politike bizantine, ku aty dhe në viset përreth u rimëkëmb civilizimi bizantin, i cili, me ndërprerje, u konsolidua gjithnjë e më shumë deri sa kaloi nën pushtetin serb, më 1282.⁶

Fushëgropa e Pollogut për herë të parë në burimet historike përmendet në gjysmën e parë të shek. XI. Në fakt, Perandori bizantin Romani III (1028-1034), që ishte edhe ktitor i manastirit të Shën Gjergjit në Shkup, përmes një kartëdhurate i dhuroi këtij manastiri fshatin Reçicë pranë Tetovës, si dhe në Pollogun e Epërm, fshatrat Banjicë dhe Toçillë, bashkë me dy fshatra të tjerë emrat e të cilëve nuk dihen. Edhe pse dokumenti origjinal nuk është ruajtur, ai përmendet

1053 km², apo 66%, nga sipërfaqja e përgjithshme e Fushëgropës së Pollogut (shih.: Тетово и тетовско низ историјата, Тетово, 1982, f. 13; Fauzi Skenderi, *Popullsia e Pollogut* të Poshtëm, Tetovë, 2000, f. 13; Fauzi Skenderi, Resul Hamiti, Mireme Rushiti, *Demographic features of Polog region*, në: "Journal of Natural Sciences and Mathematics of UT", v. 5, nr. 9-10, Tetovë, 2020, f. 87; Meribe Mustafi, *Veçoritë fiziko-geografike të Pollogut*, Tetovë, 2008, f. 21, 88, 127-128).

² *Historia e popullit shqiptar*, I, Tiranë, 2002, f. 257-258.

³ Стјепан Антолјак, Средновековна Македонија, I, Скопје, 1985, f. 446-472.

⁴ Qerim Dalipi, *Arbëria midis Republikës së Venedikut dhe Perandorisë Osmane*, Tetovë, 2012, f. 18-19.

⁵ *Burime tregimtare bizantine për historinë e Shqipërisë (shek. V-XV)*, përgatitur nga: Koço Bozhori - Filip Liço, Tiranë, 1975, f. 34-35; *Historia e popullit shqiptar*, I, f. 220, 297; *Historia e Kosovës*, I, Prishtinë, 2025, f. 144.

⁶ Krah.: Gjon Berisha, *Arbërorët ndërmjet kishës perëndimore dhe asaj lindore gjatë shekujve XI-XV*, Prishtinë, 2017, f. 234-235.

më vonë nga mbreti bullgar Konstantini I (1257-1277) dhe mbreti serb Milutini (1282-1321).⁷ Ndër të tjera, mësohet se kjo fushëgropë ndahej në dy pjesë: Pollogu i Epërm dhe ai i Poshtëm. Kjo ndarje konfirmohet edhe gjatë sulmeve normane kur në fund të shek. XI ata pushtuan të dy Pollogjet.⁸

Komunikacioni rrugor gjatë periudhës së mesjetës ishte jetik për zhvillimin e jetës ekonomike-tregtare, si dhe për mbajtjen e lidhjeve politike-religjioze me qendrat e tjera të trevave përreth. Gadishullin Ballkanik e përshkonin dy rrugë kryesore: ajo e drejtimit veri-jug dhe lindje-perëndim. Traseja e parë fillonte nga Danubi e pastaj përmes luginës së Moravës zbriste në Fushë-Kosovë dhe arrinte në grykën e Kaçanikut, midis malit Sharr dhe Malit të Zi të Shkupit, ose nga qafa e malit të Preshevës në Vranjë dilte në luginën e sipërme të Vardarit dhe përmes qytetit të Shkupit gjarpëronte deri në Selanik.⁹

Ky korridor që kalonte përmes Ballkanit kishte një numër të madh degëzimesh, apo rrugë rajonale, disa nga të cilat lidheshin me Pollogun dhe ky me krahinat fqinje.

Në këtë kuadër, mund të përmenden dy boshte kryesore të rrugëve rajonale me të cilat lidhej Pollogu: 1. boshti rrugor që shkonte nga lugina e Vardarit, e që vazhdonte përgjatë lumit Lepenc dhe duke kaluar në veriperëndim të Dardanisë arrinte në Bosnje; 2. Boshti tjetër që kishte rëndësi më të madhe lidhte qytetet: Durrës-Budua-Mitrovicë e Kosovës-Shkup-Kostur-Janinë-Butrint-Durrës.¹⁰ Ndërkaq, popullsia e Pollogut lidhej me rrugët e lartpërmendura edhe nëpërmjet rrugëve malore që fillonin nga rrëza e malit Sharr, siç ishte ajo që kalonte përgjatë bregut të lumit Shkumbin (Tetovë) deri te vendkalimet mbi Veshallë dhe Kobilicë, dhe pastaj lëshohej drejt qytetit të Prizrenit për t'u bashkuar me aksin rrugor që shpinte deri në bregdet; si dhe traseja tjetër ishte

⁷ Законски споменци српских држава средњег века, уредио: Стојан Новаковић, Београд, 1912, f. 613-614; Р. Грујић, Полошко-Тетовска епархија и манастир Лешак, Гласник Скопског Научног Друштва, XII, 1933, Скопље, f. 34.

⁸ *Burime tregimtare bizantine...*, f. 103, 104.

⁹ Konstandin Jireček, *Historia e serbëve*, I, f. 31; Pikërisht drejtimi veri-jug u përdorë dhe gjatë sundimit serb në Pollog (shek. XIII-XIV).

¹⁰ Apolon Braçe, *Rrugët shqiptare në mesjetë (shek. VII-XV)*, në "Konferenca kombëtare për formimin e popullit shqiptar të gjuhës dhe të kulturës së tij", Tiranë, 1988, f. 394; Jahja Drançolli, *Raguzanët në Kosovë, Prishtinë*, 1986, f. 35, 36.

rruga lokale e Leshkës,¹¹ e cila përzgjatej për në veriperëndim, përkaj lumit Bistrica dhe bashkohej me aksin e parë rrugor.¹² Përveç këtyre rrugëve, në këtë fushëgropë kishte edhe rrugë të tjera, si magjistrallja natyrore që shtrihej përgjatë rrjedhjes së lumit Vardar që kalonte nëpërmjet grykës së Dervenit dhe atë Suhodollit dhe vazhdonte drejt Shkupit; rruga Ohër-Kërçovë-Pollog; rruga Dibër-Pollog;¹³ aksi rrugor në drejtimin veri-jug në rrëzë të malit Sharr; dhe ajo në rrëzë të maleve Zheden dhe të Malit të Thatë.¹⁴

Krahas sistemit rrugor, në Pollog ekzistonin edhe një sërë vendbanimesh. Në bazë të kartëdhuratës së vitit 1019 që perandori Vasili II i dha Kryepeshkopatës së Ohrit, ndër të tjera, theksohet se peshkopit të Prizrenit i jepeshin 15 klerikë dhe po aq parikë në Prizren, Hosë, Leaskumcë dhe në një vendbanim të quajtur Brat. Sipas disa studiuesve, emri i vendbanimit Leaskumcë lidhet me qytetin e Leshkës, e cila aso kohe ishte edhe qendra shpirtërore e gjithë fushëgropës së Pollogut.¹⁵ Ndërkaq, i pari që bëri përshtkrim për vendbanimet e këtij rajoni ishte udhëpërshtkruesi arab Idrizi në veprën e tij “Gjeografia”. Në udhëpërshtkrimin e vitit 1154, ai përmend se prej Ohrit deri në qytetin e Pollogut udhëtimi zgjaste dy ditë. Për këtë qytet thotë se ishte i ndërtuar në një kodrinë, ishte i bukur dhe me pamje mbi fushëgropë. Mes tjerash, Idrizi shënoi dhe rrugët që kalonin nëpër Maqedoni, si: Ohër-Pollog-Shkup dhe Ohër-Manastir-Selanik.¹⁶

Sipas burimeve historike, princi i Rashës, Stefan Nemanja (1166-1196), gjatë krizës që po përjetonte Bizanti dhe duke shfrytëzuar kalimin e ushtrisë së kryqëzatës së tretë nëpër Ballkan për të arritur

¹¹ Boban Petrovski, *Local roads in Medieval Polog: the Written Sources*, në: “Folia archaeologica Balkanica II”, 2011, Скопје, f. 463.

¹² Тетово и тетовско низ историјата, Тетово, 1982, f. 30.

¹³ Томо томоски, Македонија низ вековите, Скопје, 1999, f. 132-133.

¹⁴ Пër më shumë rreth rrugëve lokale në Pollog shih: Boban Petrovski, *Local roads in Medieval Polog...*, f. 464.

¹⁵ Иван Снегаров, Историја на охридската архиепископија, I, Скопје, 2023, f. 63; Радослав М. Грујић, v.c., f. 43-44; Boban Petrovski, Полог во средниот век (VI-XIV), докторска дисертација, Скопје, 2006, f. 82-83.

¹⁶ *Historia e popullit maqedonas*, Shkup, 1983, f. 50; Зекир Рамчиловиќ, Македонија на делата на арпските и персиските географи на средновековниот период, нѐ: “Гласник на Институт за Национална Историја”, 61/1. Скопје, 2017, f. 84-89; Томо Томоски, v.c., f. 145.

në Jerusalem, bashkë me ushtrinë e tij, në fund të vitit 1189 apo në fillim të vitit 1190¹⁷, depërtoi në rrjedhën e sipërme të lumit Vardar duke pushtuar dhe rrafshuar qytetin e Leshkës në Pollogun e Poshtëm dhe atë të Gradecit në Pollogun e Epërm.¹⁸ Këtë të fundit, Perandoria Bizantine, siç duket, e rindërtoi gjatë shek. XIII dhe e bëri qendër administrative të Pollogut të Epërm, ndërsa në afërsi të saj ndërtoi edhe një fortesë tjetër (Pirgos-Pirok) që vlente si pikë mbrojtëse e zonës.¹⁹

Më vonë, edhe nga të dhënat biografike të mbretit serb Uroshi II Milutin (1282-1321), mësohet për ekzistencën e qyteteve në Pollog. Kështu në vitin 1282 ai ia bashkoi mbretërisë së tij të dy Pollogjet bashkë me qytetet dhe territoret e tyre.²⁰ Nga kjo kuptohet se në Pollog kishte më shumë qytete nga sa përmenden në burimet e kohës dhe se këto fortesa kishin zona të tyre administrative, të përbëra nga fshatrat përreth. Me pushtimin serb të Pollogut, e gjithë fushëgropa u përfshi në një njësi administrative me emrin zhupa e Pollogut,²¹ e cila qeverisej nga qefalia me qendër në një nga këto fortesa, ndoshta në Kalanë e Gradecit që ndodhej në qendër të fushëgropës. Disa studiues mendojnë se pikërisht kjo fortesë është qyteti i Pollogut i përmendur nga Idrizi.²²

Përveç fortesave të përmendura, në mungesë të burimeve të shkruara, rrënojat dëshmojnë për ekzistencën e disa kalave të tjera në Pollog, të cilat, bazuar në pozitën e tyre strategjike dhe në karakteristikat ndërtimore, besohet se u përkasin periudhave më të hershme historike. Këto fortifikime mendohet të jenë ndërtuar nga popullsia vendase (iliro-arbërore - E.S.) gjatë sundimit romak, bizantin dhe serb, dhe shërbenin për mbrojtjen e rajonit dhe për kontrollin e rrugëve të rëndësishme

¹⁷ Konstandin Jireček, *Historia e serbëve*, I, f. 308, 309.

¹⁸ *Historia e popullit maqedonas*, f. 34; Јован Хаџи Васиљевић, По Тетовској области, Братство XXIX, Београд, 1938, f. 183.

¹⁹ Р. Грујић, *в. с.*, f. 39-40.

²⁰ Архиепиокоп Данило, Животи краљева и архиепископа српских, превео: Лазар Мирковић, Београд, 1935, f. 82.

²¹ Законски споменци српских држава средњега века..., f. 620; Историја на македонскиот народ, I, f. 501-502; Бобан Петровски, Локалната власт во средновекобната Жупа Полог: претставниците и нивни ингеренци, нѐ “Годишен зборник на Филозофски факултет”, 62, Скопје, 2009, f. 275-276, 282.

²² Р. Грујић, *в. с.*, f. 39-40.

të komunikacionit. Këtë e mbështesin edhe gërmimet arkeologjike të ndërmarra nga Muzeu Arkeologjik i Shkupit gjatë viteve të 50-ta të shek. XX, gjatë të cilave, si në Pollogun e Poshtëm ashtu edhe në atë të Epërm, u identifikuan lokalitete arkeologjike që i përkasin periudhave parahistorike, antike dhe mesjetare. Nga këto gërmime u zbulua material i pasur arkeologjik, përfshirë vegla metalike, monedha të periudhës antike dhe mesjetare, enë qeramike dhe elemente të qeramikës ndërtimore.²³

Përveç kësaj, nëpërmjet toponimeve *Gradishte*, *Kala*, *Hisar*, dhe disa emra të vet vendbanimeve si Gradec, Kalishtë, Kulla, Pirok, Strazha që janë mjaft të përhapur në Pollog së bashku me dëshmitë arkeologjike vërtetojnë ekzistencën e kalave të rrënuara në disa vendbanime si Orashë, Bellovishtë, Tearcë, Gradec, Pirok, Pozharanë, Vrapçisht, Zdunje, Miletinë, Çellopek, Balindoll, Banjicë e Epërme etj.²⁴

Ndër toponimet më të përhapura në vendbanimet e Pollogut është *Gradishte*. Sipas Gj. Petrovit, ky toponim haset në shumë lokalitete të rajonit dhe zakonisht shënon hapësirën ku dikur ka ekzistuar qyteti ose fortesa.²⁵ Ndërsa toponimi *Samogradishte* përmendet edhe në kartëdhuratën lëshuar manastirit të Shën Mërisë të Tetovës nga Stefan Dushani (1331-1355), në fshatin Stençe.²⁶ Ndërkaq, toponimi *Kala* haset në Tetovë, Leshkë, Vratnicë, Orashë edhe Raven. Për Tetovën përdorën edhe toponimi osman *Hisar Kala*, ndërsa në Vrapçisht ekziston toponimi *Kalaja e Milanit*.²⁷

Nga fortesat e identifikuar në Pollog mund të përmenden:

Kalaja e Tetovës: Gjendet rreth 3 km në veri-perëndim të Tetovës, në një terren të ngritur me mbrojtje natyrore nga të gjitha anët. Gërmimet arkeologjike të vitit 1950 kanë zbuluar materiale që datojnë nga periudha parahistorike deri në mesjetë, duke dëshmuar për një vazhdimësi të hershme të banimit në këtë hapësirë.²⁸

²³ Блага Алексова, Средновековни наоѓалишта во Полозите, në: “Гласник на Институт за Национална Историја”, III/2, Скопје, 1959, f. 217.

²⁴ Томо томоски, v. c., f. 130.

²⁵ Ѓеорче Петров, Материали по изучуването на Македонија, Софија, 1986, f. 461.

²⁶ Законски споменци српских држава средњег века..., f. 658.

²⁷ Томо томоски, v. c., f. 130-131.

²⁸ Блага Алексова, v. c., f. 219-220.

Sobri: Kjo fortesë është ngritur mbi një kodër dominuese në anën e majtë të lumit Vardar, rreth 3 km larg fshatit Orashë, në verilindje të Tetovës. Ajo kontrollonte një nga rrugët kryesore që lidhnin Pollogun me Shkupin. U zhvillua gjatë shekujve XIII-XIV mbi rrënojat e një qyteti të antikitetit të vonë (Sobri), dhe përfaqëson një shembull të rëndësishëm të planifikimit hapësinor të qyteteve të vogla mesjetar. Qyteti i Epërm (akropoli) ishte i rrethuar me mure mbrojtëse me trashësi deri në 1,8 m, ndërsa në pjesën jugore dhe veriore përforcohej me një kullë mbrojtëse, të ruajtur deri në 4 m lartësi. I njëjti rregull planimetrik vërehet edhe në Qytetin e Poshtëm i cili kishte rrethim të veçantë mbrojtës dhe muret e tij lidhen drejtpërdrejt me Qytetin e Epërm.²⁹ Për shkak të kësaj pozite strategjike, kjo pikë mbrojtëse me karakter ushtarak u përdor edhe gjatë periudhës osmane, siç dëshmohet nga përmendja e saj në defterët e shekullit XV.³⁰

Kalaja në afërsi të Vratnicës: Kjo fortesë ndodhet rreth 4 km në veri të fshatit Vratnicë, në lokalitetin e njohur me toponimin *kala*. Ajo është ngritur pranë lumit që kalon në këtë vendbanim dhe ka qenë e rrethuar me mure mbrojtëse në lartësi deri në 3 m. Pozita strategjike e kalasë sugjeron se ajo është ndërtuar për të mbrojtur rajonin dhe për të kontrolluar rrugën përgjatë lumit.³¹

Fortesa në f. Belovishtit-Tetovë: Rreth 200 m në veri të fshatit, mbi një kodër të vogël, ruhen rrënojat e një forte me muret e së cilës rrethojnë gjithë kodrinën. Në pjesën jugore dallohen mbetje të ndërtesave të vendbanimit. Gjetjet arkeologjike përfshijnë qeramikë romake e mesjetare, si dhe monedha të periudhës romake dhe bizantine. Për nga përmasat, kjo fortesë konsiderohet ndër më të rëndësishmet në Pollogun e Poshtëm dhe, sipas dëshmive arkeologjike, ka ekzistuar që nga antikiteti.³²

²⁹ Krah.: Иван Микулчиќ, Средновековни градови и тврдини во Македонија, Скопје, 1996, f. 57-58, 330-333; Томо томоски, v. c., f. 137-139; Блага Алексова, v. c., f. 227-230; Ѓорче Петров, v. c., f. 445.

³⁰ Турски документи за историјата на македонскиот народ - Опшрни пописни дефтери од XV век, III, уредио: Методија Соколки, Скопје, 1976, f. 132; Турски документи за историјата на македонскиот народ - Опшрни пописни дефтери N° 4 (1467-1468), уредио: Методија Соколки - Александер Стојановски, Скопје, 1971, f. 399.

³¹ Томо томоски, v. c., f. 139; Блага Алексова, v. c., f. 225-226.

³² Блага Алексова, v. c., f. 225.

Kalaja e Leshkës: Në veri të fshatit të sotëm Leshkë, pak më lart se manastiri i Shën Mërisë, mbi një kodër me toponimin *Kala* në rrëzë të malit Sharr, është identifikuar një kështjellë e rëndësishme historike. Sipas studiuesit Tomoski, kjo fortesë është ngritur pranë një vendbanimi antik emri i të cilit nuk dihet.³³ Ajo përmendet në burime që në shekullin XII, kur mbreti serb pushtoi Pollogun e Poshtëm dhe këtë fortifikim. Nga rrënojat e ruajtura dallohen muret e kullës jugore dhe pjesë të murit perëndimor, të cilat arrijnë një lartësi prej 3-4 metrash. Në pjesën e poshtme të kalasë, gërmimet arkeologjike kanë evidentuar gjurmë të një vendbanimi antik, i cili vazhdoi të banohej edhe gjatë periudhës mesjetare. Ky material dëshmon për një vazhdimësi të jetës shoqërore-politike dhe për rëndësinë strategjike të këtij lokaliteti.³⁴

Kalaja në f. Leshnicë e Poshtme: Ndodhet në një kodër që mban toponimin *Kala* në jug të f. Leshnicë e Poshtme pranë rrugës së vjetër Shkup-Pollog-Ohër. Në këtë vend duken mbetjet e murit rrethues që daton nga antikiteti dhe i rindërtuar në shekullin VI, që u përdor edhe në periudhën në vazhdim. Përveç kësaj, në pjesën jugore ka qëndruar dhe një kullë. Kjo fortesë kontrollonte rrugën Shkupë-Ohër, si dhe luginat malore midis fushës së Shkupit dhe Pollogut. Gjatë shek. X-XIII, rruga Ohër-Shkup pati një rol të rëndësishëm strategjik, në këtë drejtim edhe kjo fortesë ka patur një pozitë të rëndësishme.³⁵

Qyteti Legen: Për shkak të mungesës së burimeve të shkruara, është i vështirë ubifikimi i këtij qyteti. Të dhënat që mund të kontribuojnë në këtë drejtim mbështeten kryesisht në burime gojore. Gj. Petrov, duke u bazuar në rrëfimet e banorëve të Leshkës, sugjeron se fshati është ndërtuar mbi rrënojat e vendbanimit të lashtë Legen.³⁶ Të njëjtin qëndrim mban edhe Vasilieviçi, i cili thekson se gjurmët e këtij vendbanimi vërehen si në ndërtimet e fshatit, ashtu edhe në Manastirin e Leshkës.³⁷ Këtë mendim mban edhe studiuesi bullgar Selishev, i cili thekson se Legeni kishte kështjellë dhe kisha të shumta dhe gjendet në fshatin e sotëm të Leshkës.³⁸

³³ Томо томоски, в. с., f. 140.

³⁴ Блага Алексова, в. с., f. 221-222.

³⁵ Иван Микулчиќ, в. с., f. 323-324.

³⁶ Ѓорче Петров, в. с., f. 434.

³⁷ Јован Хаџи Васиљевиќ, в. с., f. 206.

³⁸ А. М. Селишева, Полог и его болгарское население, София, 1929, f. 49.

Fortesa në f. Jegunovcë: Ka qenë e ndërtuar në një kodër që njihet me toponimin *Gradishte*, në malin e Zhëdenit, e cila mbyll pjesën perëndimore të grykës së Dervenit. Në rrëzë të *Gradishtes* kalon rruga e vjetër Shkup-Pollog. Ka qenë e rrethuar me mur dhe një kullë që datojnë që nga periudha e antikitetit. Kjo fortesë vazhdoi të përdoret edhe gjatë mesjetës.³⁹

Qyteti Gradec: Përmendet në burimet historike që në shek. XII, dhe konsiderohej si qendër kryesore e Pollogut të Epërm. Kjo fortesë ka qenë e ndërtuar në territorin e fshatit që edhe sot mban të njëjtin emër, Gradec. Ajo ndodhet në rrëzë të malit Sharr, mbi një kodër të njohur me toponimin *Gradishte*, e cila përbën një pozitë të favorshme strategjike dhe mbrojtëse. Pikërisht në këtë lokalitet, gërmimet arkeologjike kanë dëshmuar ekzistencën e një vendbanimi antik,⁴⁰ që lidhet me popullsinë ilire të kësaj treve. Në afërsi të kësaj forte ndodhej edhe manastiri i njohur Modriç, i cili, sipas burimeve historike, duhet kërkuar në hapësirën ndërmjet fshatrave Gradec dhe Pirok, duke dëshmuar për rëndësinë e këtij lokaliteti si qendër me funksione të shumta ushtarake, administrative dhe fetare gjatë mesjetës.⁴¹

Fortesa e Sokolecit: Fortesa ndodhet ndërmjet fshatrave Kalishtë dhe Pozharanë. Me toponimin *Sokolec* emërtohet e gjithë fusha përreth, ndërsa një shkëmb i madh në këtë zonë njihet me emrin *Guri i Sokolecit*. Pikërisht në këtë lokalitet ka ekzistuar një fortesë mesjetare, gjë që dëshmohet nga gjetjet e kulturës materiale dhe nga themelet e gjera të zbuluara, të cilat arrijnë një trashësi deri në 2 m.⁴²

Kalaja e Milanit: Bëhet fjalë për një qytet të panjohur që dikur shtrihej në lokalitetin e njohur me toponimin *Gradishte*, 500 m në veri të fshatit Vrapcishtë, në afërsi të Gostivarit.⁴³ Në këtë vend gjenden rrënojat e mureve të kalasë që është ndërtuar nga njëfarë Milani.⁴⁴

³⁹ Иван Микулчиќ, v. c., f. 324-326.

⁴⁰ По ату, f. 176.

⁴¹ Бобан Петровски, Полог во средниот век (VI-XIV ..., f. 427-428; Томо томоски, v. c., f. 143-144.

⁴² Томо томоски, v. c., f. 144-146.

⁴³ Блага Алексова, v. c., f. 230.

⁴⁴ Томо томоски, v. c., f. 146.

Fortesa në f. Stençe: Në kartëdhuratën lëshuar manastirit të Shën Mërisë së Tetovës nga ana e Stefan Dushanit (1331-1355), përmendet *Samogradishte* Stençe, që ka qenë perandorake, mesjetare bizantine.⁴⁵ Gj. Petrov, në f. Stençe vuri re rrënojat e një fortесе të cilën ai e quan Stena, dhe sipas tij ky emër ka kaluar te fshati i sotëm.⁴⁶ Sot në këtë fshat haset në një kodër toponimi *Gradishte*, e cila gjendet 1 km lindje të fshatit. Në fakt, aty janë gjetur gjurmë që nga koha e antikitetit të murit rrethues, ndërsa, në pjesën veri-lindore, qëndronte edhe një kullë. Kjo fortesë vazhdoi të përdoret edhe gjatë mesjetës.⁴⁷

Fortesa në f. Banjicë të Epërme: Rreth 1 km në jugperëndim të fshatit Banjicë e Epërme dhe 2,5 km në jugperëndim të Gostivarit, mbi një kodër që mban toponimin *Gradishte*, ndodhet një fortesë e rrethuar me mure mbrojtëse dhe e përforcuar me një kullë. Në rrëzën veriore të saj kryqëzoheshin rrugët kryesore që vinin nga veriu përgjatë skajeve perëndimore dhe lindore të Pollogut dhe që prej këtu vazhdonin drejt jugut, për në Kërçovë-Ohër, si dhe drejt jugperëndimit, për në Mavrovë-Dibër-Strugë. Falë kësaj pozite dominuese, fortesa kontrollonte këto rrugë dhe fushën e Pollogut për shumë kilometra në drejtim të veriut, veriperëndimit dhe verilindjes. Në pjesën perëndimore të saj, veçanërisht rreth kullës, dallohen gjurmë rindërtimesh të konsiderueshme që datojnë nga antikiteti i vonë dhe nga shekujt XII-XIII, çka dëshmon për një përdorim të vazhdueshëm të kësaj fortесе.⁴⁸ Fshati Banjicë përmendet në burimet historike që në gjysmën e parë të shekullit XI, kur perandori bizantin Roman III ia dhuroi atë manastirit të Shën Gjergjit në Shkup.⁴⁹

Kalaja në f. Raven-Gostivar: Ndodhet rreth 1 km në perëndim të fshatit Raven, ku ruhen rrënojat e një fortесе. Nga rindërtimet e mureve rrethuese dallohen breza të ndryshëm me teknikë ndërtimi, çka tregon për përdorim të saj gjatë periudhave të ndryshme.⁵⁰ Për ekzistencën

⁴⁵ Законски споменци српских држава средњег века..., f. 658; Споменици за средноковната и поновата историја на Македонија, том III, подготвиле: Лидија Славева и Петар Миљковиќ-Пепек, Скопје, 1980, f. 313-314 (shih edhe poshtëshënimin 21).

⁴⁶ Ѓорче Петров, v. c., f. 456.

⁴⁷ Иван Микулчиќ, v. c., f. 334-338.

⁴⁸ *По ату*, f. 173-175.

⁴⁹ Р. Грујић, v. c., f. 34.

⁵⁰ Блага Алексова, v. c., f. 231.

e kësaj fortese jep të dhëna edhe Selishev, i cili ndër fortifikatat e përmendura thekson edhe atë të fshatit Raven.⁵¹

Fortesa e Tërnovës gjendet në një kodër pranë fshatit Gjinovicë e Epërme, në rrethin e Gostivarit. Nën muret mesjetare dallohen pjesë të një muri më të vjetër të antikitetit të vonë, i cili është shfrytëzuar për mbindërtimet e fortesës së mëvonshme.

Në anën jugore ka ekzistuar një kullë, sot plotësisht e rrënuar, ndërsa më mirë është ruajtur kulla në këndin veriperëndimor, e cila arrin sot një lartësi deri në 4 m. Kjo fortesë është rindërtuar plotësisht gjatë periudhës së lulëzimit të xehetarisë në këtë rajon, në shekullin XIII ose XIV, duke shërbyer dhe si pikë kontrolli nga administrata shtetërore mbi minierat përreth. Njëkohësisht, ajo mbikëqyrte edhe rrugën e rëndësishme që lidhte Pollogun me Kërçovën.⁵² Funksionimi i saj vazhdoi edhe gjatë sundimit osman, duke shërbyer si pikë mbrojtëse e rrugëve që hynin në fushëgropën e Pollogut. Një dëshmi e tillë pasqyrohet në defterin osman të shekullit XV, ku fortesa është regjistruar me toponimin *Hisar Tërnovo*.⁵³

Këto fortesa u ndërtuan nga klasa feudale vendase, për nevojat e saj ushtarake dhe shërbenin si baza ushtarake mbrojtëse. Ato ishin të ndërtuara në vende kodrinore dhe në përgjithësi ishin kështjella të vogla me funksion ushtarako-administrativ, të fortifikuara me mure të trasha dhe kulla mbrojtëse. Disa prej tyre, përveç pjesës së sipërme të qytetit (akropolit), kishin edhe pjesën e poshtme, ku zakonisht zhvillohej tregu dhe veprimtaria ekonomike. Fortesat kishin zona të caktuara administrative, të përbëra nga fshatra përreth, të cilat i nënshtroheshin juridiksionit të tyre.⁵⁴

Në këto fortesa vendoseshin garnizonet ushtarake dhe komandat e tyre nga sundimtarët përkatës. Përveç tyre aty banonin edhe feudalët lokalë me familjet dhe bashkëpunëtorët e tyre. Ndër ta spikasnin pronarët që nga shteti bizantin merrnin tokë (feud) kundrejt kryerjes

⁵¹ A. M. Селишева, *v. c.*, f. 49.

⁵² Krah.: Иван Микулчиќ, *v. c.*, f. 180-182; Бобан Петровски, Полог во средниот век (VI-XIV)...., f. 497-498.

⁵³ Турски документи за историјата на македонскиот народ - Опшрни пописни дефтери *N_o 4 (1467-1468)*, f. 366.

⁵⁴ Тетово и тетовско низ историјата, f. 71-73.

së shërbimit ushtarak.⁵⁵ Dokumentet e kohës dëshmojnë se zotërimet e tyre përqendroheshin kryesisht në rajonet kufitare, siç ishte Pollogu.⁵⁶

Shpërndarja e konsiderueshme e fortifikimeve përgjatë rrugëve kryesore që përshkonin fushëgropën e Pollogut dëshmon se ky rajon, që nga periudhat e hershme, ishte i banuar dendur dhe kishte një sistem të zhvilluar mbrojtës. Këto fortesa, që shtriheshin nga skaji verior i Pollogut në Vratnicë, vazhdonin drejt jugut përgjatë gjithë fushëgropës, deri në jugperëndim në Gostivar (përfshirë Ravenin dhe Tërnovën). Në rrëzë të shumicës së këtyre fortifikimeve, të cilat në shumë raste datojnë që nga periudha e antikitetit, zakonisht gjenden vendbanime të vendosura si në vise kodrinore, ashtu dhe fushëgropën e Pollogut.

Në kapërcyell nga antikiteti në mesjetë, këto kështjella vazhduan të përdoren nga pushteti bizantin dhe, në varësi të ndryshimeve politike, kaluan herë pas here nën sundimin bullgar, epirot dhe nikeas. Me pushtimin e Pollogut nga serbët në vitin 1282, këto fortesa shërbyen për konsolidimin e pushtetit serb në rajon, deri në rënien e tij nën sundimin osman. Osmanët trashëguan një pjesë të këtyre fortifikimeve dhe i shndërruan në qendra ushtarako-administrative. Njëherësh, mbijetesa e këtyre qytete-kështjellave në Pollog gjatë mesjetës flet për jetën urbane të pandërprerë dhe për vazhdimësinë iliro-arbërore të këtij rajoni.

⁵⁵ Иван Микулчиќ..., f. 60-61.

⁵⁶ Законски споменци српских држава средњега века..., f. 614-615. Meqë gjatë shek. XIII Pollogu gjendej në kufirin në mes Bizantit dhe Serbisë, vendbanimet që gjendeshin afër kufirit u shndërruan në pronie ushtarake. Një dëshmi e tillë është në kartëdhuratën e Milutinit të vitit 1300 lëshuar manastirit të Shën Gergjit në Shkup për ekzistencën e proines perandorake në Reçicë në Pollogun e Poshtëm.

Përfundimi

Gjatë shekujve V-VII, sulmet e popujve barbarë reduktuan shumë qytete arbërore në qendra ushtarake-administrative. Pavarësisht kësaj, Pollogu arriti të ruajë vazhdimësinë e jetës shoqërore-politike dhe me rivendosjen e pushtetit bizantin pas vitit 1018, vazhdoi të konsolidohet më tej. Në këtë drejtim, nga shek. XI Pollogu përmendet për herë të parë në burimet historike, me ç'rast mësohet se kjo fushëgropë ndahej në dy pjesë: Pollogu i Epërm dhe Pollogu i Poshtëm. Kartëdhuratat dhe udhëpërshkrimet që preknin zhvillimin historiko-politik të Pollogut dëshmojnë për një strukturë të organizuar vendbanimesh dhe qendrash ushtarake-administrative. Në këtë kontekst, u themeluan ose u rindërtuan fortesat mesjetare, si Sobri, Leshka, Sokoleci, Tërnova e të tjera. Veçanërisht spikati fortesa e Pollogut (Gradecit), që përmendet nga udhëpërshkruesi arab Idrizi. Një pjesë e madhe e këtyre fortifikimeve, të trashëguara nga antikiteti dhe të rindërtuara gjatë mesjetës për funksione ushtarake dhe administrative, përbën një argument të rëndësishëm për vazhdimësinë iliro-arbërore të rajonit. Edhe me ndryshimet politike të shekujve XIII-XIV dhe vendosjen e sundimit osman, këto fortesa ruajtën rolin e tyre funksional, duke dëshmuar se Pollogu përfaqëson një hapësirë me rëndësi të veçantë strategjike dhe me trashëgimi të pasur historike, kulturore dhe urbane.

